

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Bahar/Spring, 2021, 8 (2), 630-648

GRAMER ESERLERİNDE İNANÇ VE AHLAK VURGUSU
(BİRGİVÎ'NİN *el-'AVÂMİL* İSİMLİ ESERİ ÖRNEĞİ)

Faith And Ethics In Grammar Works
(Sample Of Birgivi's Work Titled Al-'Avâmıl)

Recep KIRCI

Dr. Öğrt. Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
Arap Dili ve Belegatı Anabilim Dalı, e-Mail: rkirci@pau.edu.tr Orcid No: 0000-0003-0893-6885

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 31/09/2021
Kabul Tarihi / Accepted: 19/10/2021
Yayın Tarihi / Published: 30/12/2021
Cilt / Volume: 8
Sayı / Issue: 2
Sayfa / Pages: 630-648

Atıf / Cite as: Kirci, Recep. "Gramer Eserlerinde İnanç Ve Ahlak Vurgusu (Birgivi'nin *el-'Avâmil* İsimli Eseri Örneği)" [Faith And Ethics In Grammar Works (Sample Of Birgivi's Work Titled Al-'Avâmıl)]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 8/2 (2021), 630-648. Doi No: <https://www.doi.org/10.17859/pauifd.989311>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 8 (1) 2021: 630-648

GRAMER ESERLERİNDE İNANÇ VE AHLAK VURGUSU (BİRGİVÎ'NİN *el-'AVÂMİL* İSİMLİ ESERİ ÖRNEĞİ)*

Recep KIRCI**

Öz.

Birgîvî (öl. 981/1573), hicri X. yüzyılda yaşamış, dil ve ahlak alanında eserler kaleme alan Osmanlı âlimlerinden biridir. Birgîvî'nin eserlerinden *el-'Avâmil* Osmanlı medreselerinde Arap dili grameri öğretiminde uzun yıllar okutulmuş ve hala da ülkemizde medrese usulü Arapça eğitimi veren kurumlarda okutulmaya devam etmektedir. Birgîvî'den önce de aynı isimle eserlerin kaleme alındığı bilinmektedir. Klasik dönemde telif edilen bu eserler, belli bir zaman sonra 'Avâmil türü eserler olarak anılmıştır. Bu tür eserlerin önemli özelliklerinden biri, nahiv (syntax) konusunda muhtasar/özet eserler olmaları, bir diğer özellikleri de Arapça'ya yeni başlayanlar için nahiv kurallarının öğretilmesinde kolaylık sağlamasıdır. Birgîvî'nin *el-'Avâmil* isimli eseri de yukarıda sayılan aynı özelliklere sahip olmakla beraber, her bir gramer kural için verdiği örneklerle diğer 'Avâmil türü eserlerden farklılığını ortaya koymuştur. Şöyle ki eserde zikredilen tüm örnekler diğer eserlerdeki örneklerden farklı olarak; İslâm inancı, amel/dinî pratik, İslam dininin ön gördüğü ahlak kuralları, ahiret ve benzeri konulara dairdir. Eserin sahip olduğu bu özellik bizim açımızdan incelenmesini önemli hale getirmektedir. Çalışmanın konusu Birgîvî'nin *el-'Avâmil* isimli eserinin ahlak öğretilerine teşvik açısından incelenmesidir. Amacı dil eserlerinin, gramerin yanı sıra ahlak alanına yaptığı vurguyu ortaya koyarak alana mütevazı bir katkı sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Gramer Eserleri, Birgîvî, *el-'Avâmil*, Ahlak.

Faith And Ethics In Grammar Works (Sample Of Birgîvî's Work Titled Al-'Avâmil)

Abstract

Birgîvî (d. 981/1573) is one of the Ottoman scholars who lived in the 10th century of the Hegira and wrote works in the field of language and ethics. *al-'Avâmil*, one of Birgîvî's works, was taught in the teaching of Arabic language grammar in Ottoman madrasahs for many years and still continues to be taught in institutions that provide Arabic education in madrasah style in our country. It is known that works with the same name were written before Birgîvî. These works, which were copyrighted in the classical period, were called 'Avâmil works' after a certain time. One of the important features of such works is that they are concise/summary works on nahiv (syntax), and another feature is that they provide convenience in teaching nahiv rules for beginners to Arabic. Although Birgîvî's work *al-'Avâmil* has the same features listed above, it has revealed its difference from other 'Avâmil' type works with the examples given for each rule. Namely, all the examples in the work are different from the examples in other works; It is about Islamic belief, deed/religious practice, moral rules prescribed by the religion

* Makalenin Etik Kurul İzni Gerektirmediğine dair yazarın yazılı beyanı bulunmaktadır.

** Dr. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belegatı Anabilim Dalı, e-Mail: rkirci@pau.edu.tr Orcid No: 0000-0003-0893-6885

of Islam, the Hereafter and similar issues. This feature of the work makes it important for us to examine it. The subject of the study is the examination of Birgivî's al-'Avâmil in terms of encouragement to moral teachings. Its aim is to make a modest contribution to the field by revealing the emphasis of language works on morality as well as grammar.

Keywords: Arabic Language, Grammar Works, Birgivî, al-'Avâmil, Ethics.

Structured Abstract: In Arabic grammar works, language rules are usually explained with an example. These examples in grammatical works; It not only shows the understanding of the rules in practice, but also helps in understanding the rules. In some works, the rules are mentioned at length and examples are given briefly, while in some works, the rules and examples are briefly mentioned. For example, while Arabic language rules are given briefly in al-'Avâmilü'l-mie type works, short examples are given for each rule. However, one of the aforementioned works followed a different path from the others in exemplification. This is Birgivî's work named al-'Avâmil. In the example given by the author for each rule in his work; He tried to emphasize Islamic morality, such as drawing attention to the foundation of the Islamic faith, encouraging worship, avoiding sins/bad actions, encouraging repentance (repentance) and righteous deeds (virtuous behavior). Therefore, the aforementioned work is worth examining from our point of view, as it contains moral elements in its exemplifications as well as being a work of language. It is known that reading makes people mature. As a human being is a social being, he is influenced by his environment, so many of his behaviors through reading change depending on the content he reads, and ultimately this interaction is reflected in his behaviors. From this point of view, considering the fact that the work we have discussed in this study is a concise work and is taught to students at the first reading age, it is thought that it will have many effects in terms of moral maturation as well as teaching Arabic grammar to them. The subject of the study is the examination of Birgivî's work called al-'Avâmil in terms of encouragement to moral teachings. Its aim is to contribute to the field by revealing the emphasis of language works on morality as well as grammar. In the study, first of all, Birgivî's life and works will be explained and information will be given about 'avâmil' type works, then the examples in the author's work called el-'Avâmil will be grouped and examined in terms of morality. Birgivî classified al-'Avâmil, which he wrote in the field of Arabic language grammar, as 60 âmil, 30 ma'mûl 10 i'râb. He gave a special example for each rule in the work. When the examples are examined, these are; Belief in Allah, the prophet, the book and the hereafter, encouragement to worship, avoiding haram, repentance, modesty/humility, sincerity, encouragement to knowledge, belief in Ahl as-sunna ve'l-Jama'at, avoiding unbelief, transience of the world, tawakkul. contains. It is seen that the examples in Birgivî's work named al-'Avâmil are a summary of the subjects in his work named eṭ-Ṭarîḳatü'l Muḥammediyye. Morality; It is a value that lies at the basis of human development, social interaction and educational life. Into a work for grammar; Placing examples of creed, worship, morality and behavior is one of the distinguishing features of Birgivî's al-'Avâmil work. While the student is learning grammar; Placing creed, worship and moral values in examples is an important emphasis that morality should be lived in life. Birgivî's work el-'Avâmil is a summary of his work named İzhârü'l-esrâr in terms of rules. Birgiv started his work by dividing amili. Afterwards, he gave importance to division at the beginning of each main subject. For example, he first divided the product into two parts and then divided them again within himself. This method makes it easier for the student to understand the subject. Al-'Avâmil is an important work in terms of moral values, creed and worship as well as being successful in terms of language. Grammar is not only language teaching, but also moral and value teaching. For this reason, the fact that there are examples of this kind in the works written or in the lessons made today can develop students both mentally and spiritually.

Keywords: Arabic Language, Grammar Works, Birgivî, al-'Avâmil, Ethics.

GİRİŞ

Çoğu âlime göre Arap dili grameri Hicri I. yüzyılda Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) tarafından başlatılmıştır.¹ Tespit edilen Arap dili gramer kuralları sonraki yıllarda önce Basralı dilciler sonrada Kûfeli ve Bağdatlı dilciler tarafından kayıt altına alınmıştır. Ancak ilk dönemde kaleme alınan bu eserlerden bazıları günümüze ulaşırken bazıları farklı nedenlerden dolayı günümüze ulaşmamıştır. Arap dili alanında günümüze ulaşan ilk eser Basralı dilcilerden Sîbeveyhî'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb* isimli eseridir. O dönemde kaleme alınan eserlerin bir kısmı gramer konularının sadece bir bölümüne özgü iken bir kısmı birden fazla gramer konularını içermektedir. Örneğin edatlarla ilgili el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî'nin (ö. 175/791) *el-Hurûf* isimli eseri, müzekker ve müennes kelimelerle ilgili el-Ferrâ (ö. 207/822) ve es-Sicistânî'nin (ö. 255/869) *el-Müzekker ve'l-müennes* isimli eserleri, sonunda elif-i maksûra ve memdûde bulunan kelimelerle ilgili el-Ferrâ ve İbnu's-Sikkât'in (ö. 244/858) *el-Maksûr ve'l-memdûd* isimli eserleri, kelime türetilmesi ile ilgili el-Asma'nin (ö. 216/831) *el-İştikâk* isimli eseri sadece bir konuya özgü olanlardandır.² Birden fazla gramer konularını içeren eserlerin ise bir kısmı sarf ve nahiv konularını beraberce ele alırken, bir kısmı sadece nahiv veya sadece sarf konularını ele almaktadır. Örneğin Sîbeveyhî'nin *el-Kitâb* isimli eseri, el-Müberred'in (ö. 285/898) *el-Mukteḍab* isimli eseri sarf ve nahiv konularını bir arada ele alırken, Ebû Osmân el-Mâzinî'nin (ö. 249/863) *Kitâbu't-taṣrîf*, el-Kâsım el-Müeddib'in *Deḳâiku't-taṣrîf* isimli eserleri sadece sarf konularını, Halef el-Ahmer'in (ö. 180/796) *Muḳaddime fi'n-naḥv*, İbn Sa'dân el-Kûfî'nin *Muḥtaṣaru'n-naḥv* isimli eserleri ise sadece nahiv konularını ele almaktadır.³ Klasik dönemde nahiv konularını ele alan muhtasar tarzda eserler de yazılmıştır. Muhtasar tarzda yazılan eserlerin bazıları el-'Avâmilü'l-mie olarak anılmaktadır.⁴ Muhtasar nahiv türü eserler olarak da anılabilecek olan bu tür eserlerin ilki, el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî'ye nispet edilen *el-'Avâmil fi'n-naḥvidir*. Bu alanda Arap dili grameri gelişim dönemi dilcilerinden Kisâî'nin (ö. 189/805), tercih ve tasnif dönemi dilcilerinden Ebû Alî el-Fârisî'nin (ö. 377/987) de eser yazdığı nakledilmektedir.⁵

Arap dili gramer eserlerinde dil kuralları genellikle birer örnekle açıklanmaktadır. Gramer eserlerinde yer alan bu örnekler; kuralların anlaşılmasını uygulamalı olarak göstermekle beraber kuralların anlaşılmasında da yardımcı

¹ Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 59.

² Kenan Demirayak, *Arap-İslâm Edebiyatı Literatür Bilgisi* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016), 287-304-305-307-312.

³ Demirayak, *Arap-İslâm Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 334-337-362-363-376-377.

⁴ "Avâmil **âmil** kelimesinin çoğulu olup Arapça'da "terkip ve cümle içerisindeki kelimelerin i'rabına tesir eden unsurlar" demektir. "100 âmil" anlamına gelen el-avâmilü'l-mie ifadesi, zamanla, nahiv konularını âmil-mâmul esasına göre tasnif ederek kısaca inceleyen kitap türünün adı olmuştur." İsmail Durmuş, "el-Avâmilü'l-mie", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1991),

⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-ẓunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru lhyâi Tûrâsî'l-Arabî, ts.), 2/1179.

olmaktadır. Bazı eserlerde, kurallardan uzun uzun bahsedilip örnekler kısa olarak verilirken, bazı eserlerde ise kurallar ve örnekler kısaca zikredilmiştir. Örneğin el-'Avâmilü'l-mie türü eserlerde Arapça dil kuralları kısa kısa verilirken her bir kural için de kısa örnekler verilmiştir. Ancak sözü geçen eserlerden bir tanesi örneklendirme konusunda diğerlerinden farklı bir yol takip etmiştir. Bu, Birgivi'nin *el-'Avâmil* isimli eseridir. Müellif eserinde her bir kural için verdiği misalde; İslam inancının temelini dikkat çekmek, ibadetlere özendirmek, günahlardan/kötü eylemlerden kaçınmak, tövbeye (pişmanlığa) ve sâlih amele (erdemli davranışlara) teşvik etmek gibi İslam ahlakını vurgulamaya çabalamıştır. Dolayısıyla adı geçen eser, dil eseri olmasının yanı sıra örneklendirmelerinde ahlaki unsurlar barındırdığı için bizim açımızdan incelenmeye değerdir. Zira okumanın insanı olgunlaştırdığı bilinmektedir. İnsan sosyal varlık olması neticesinde çevresinden etkilendiği için okuma yoluyla da birçok davranışı, okuduğu içeriğe bağlı olarak değişmekte ve sonuçta bu etkileşim davranışlarına yansımaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmada ele aldığımız eserin muhtasar eser olup ilk okuma çağındaki öğrencilere okutulduğu göz önüne alındığında, onlara Arap dili gramerinin öğretilmesinin yanında ahlaki olgunlaşma yönünden de pek çok etkisi olacağı düşünülmektedir. Öğretim konusuyla ilgili yapılan çalışmalarda ifade edildiğine göre birey, dünyayı sosyal çevresinden edinmiş olduğu araçlar (dil, semboller, işaretler, aletler) vasıtasıyla kavramaktadır.⁶ Dolayısıyla sözcükler hem düşünceyle hem de dil ile ilgili oldukları için bireyin dünyayı anlamlandırmasında oldukça önemli bir yere sahiptirler.⁷ Bu nedenle de çocuğun öğrenmiş olduğu sözcükler onun dünyayı kavramasında oldukça etkilidir. Bu eserde de örnekle ahlaki normlar üzerinden verildiğinden bu durumun çocuğun dünyayı kavrayışında dini ve ahlaki açıdan önemli bir etkiye sahip olacağı düşünülmektedir. Diğer yandan son yıllarda öğrenme ve öğretimde daha çok uygulandığı ifade edilen yapılandırmacı öğrenme kuramına göre⁸ "*Birey kendi öğrenme süreçlerinin yöneticisi olduğu ve ön bilgileri ile yeni bilgileri arasında köprüler kurarak öğrendiği görüşünü temel almaktadır.*"⁹ Bu durumda gramer öğrenme sürecinde olan birey gramer bilgilerinin yanı sıra örnekler aracılığı ile daha önce elde ettiği ahlaki erdemlere yenilerini ekleyerek kendisine yeni erdemli bir dünya inşa edecektir. Bu kuramın ilkelerinden biri, bilginin sosyal bağlamda yapılandırılması bir diğeri ise öğrenmenin dünyayı anlamlandırma süreci olduğudur.¹⁰ Bu bağlamda birey elde ettiği bilgiler sayesinde içerisinde bulunduğu çevrede, sahip olduğu bilgileri yapılandırması

⁶ Ali Öncü, "Sosyal Yapılandırmacılıkla Ekberî Geleneğin Epistemolojik Bağlamda Karşılaştırılması", *derglabant AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/10 (Güz 2017), 1.

⁷ Öncü, "Sosyal Yapılandırmacılıkla Ekberî Geleneğin Epistemolojik Bağlamda Karşılaştırılması", 8.

⁸ Dale H. Schunk, *Eğitimsel Bir Bakışla Öğrenme Teorileri*, çev. Mahmut Yasin Demir vd., (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014), 235.

⁹ Seval Fer (Ed.), *Öğrenme ve Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, (Ankara: Anı Yayıncılık, 2011), 57.

¹⁰ Fer, *Öğrenme ve Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, 57.

aracılığıyla kendisi açısından sağlıklı bir yaşamın inşasına katkıda bulunacak ve kendi dünyasını anlamlandırma sürecinde bunlardan yararlanacaktır.

Çalışmanın konusu Birgivî'nin *el-'Avâmil* isimli eserinin ahlak öğretilerine teşvik açısından incelenmesidir. Amacı dil eserlerinin, gramerin yanı sıra ahlak alanına yaptığı vurguyu ortaya koyarak alana katkı sunmaktır. Çalışmada öncelikle Birgivî'nin hayatı ve eserleri anlatılıp 'avâmil türü eserlerle ilgili bilgi verilecek, arkasından müellifin *el-'Avâmil* eserinde yer alan örnekler ahlak yönünden gruplandırılıp incelenecektir.

1. İmam Birgivî'nin Hayatı

Birgivî Mehmet Efendi olarak bilinen zatın asıl adı Takıyyüddîn Mehmettir. *Hidaye* şerhinde adı Muhammed Çelebî el-Bâlîkesîrî olarak da geçmektedir.¹¹ Müellif 10 Cemâziyelevvel 929 (27 Mart 1523)'de Balıkesir'de dünyaya gelmiştir. Kültürlü bir ailede dünyaya gelen Mehmet efendinin babası Balıkesir müderrislerinden olup zaviye mensubu ve âlim bir kişi olan Pir Ali,¹² dedesi İskender efendi, annesi Meryem hanımdır. Birgivî Mehmet Efendi ilk olarak babasında Arapça, mantık ve benzeri ilimler okumuş ve bu dönemde hıfzını da tamamlamıştır. Müellif sonraki eğitimine İstanbul'da devam etmiş; Küçük Şemsettin Efendiden (ö. 988/1580) dersler almış, Haseki medresesinde Ahîzâde Mehmed Efendi ile Kızıl Molla olarak tanınan Abdurrahman Efendi'ye (ö. 983/1575) öğrencilik yapıp icazet alarak müderrislik payesini elde etmiştir. Daha sonra ihtisasını Abdurrahman Efendi'nin yanında tamamlayan müellif Edirne'de kassâm-ı askerîlik görevini üstlenmiştir. Rivayet edildiğine göre bu görevi bıraktıktan sonra bu münasebetle aldığı paraları sahiplerine geri vermek için Edirne'ye tekrardan gitmiş ve defterde yer alan kayıtlara göre eline geçen paraları sahiplerine iade etmiştir.¹³ Müellif, Padişahın hocası Mevlana Atâullah efendinin yardımıyla Birgivî de yaptırılan medresede uzun yıllar müderrislik yaptığı için Birgivî olarak tanınmaktadır. Birgivî bu medresede çevreden gelen kabiliyetli öğrencilere dersler vermenin yanı sıra câmilerde de vaazlar etmiştir.¹⁴ Vaazlarında halkı Kur'ân ve sünnete tabi olmaya davet eden¹⁵ Birgivî'nin hassasiyetle üzerinde durduğu konular arasında Kur'ân ve sünnete bağlılık,¹⁶ bidatler ve batıl inançlara karşı çıkma,¹⁷ ehl-i sünnet ve'l-cemâât inancı üzerine yaşama,¹⁸ kötü ahlakı

¹¹ Birgivî Mehmet Efendi, *Hâşiyetü'l-hidâye*, haz. Mehmet Özkan (Bursa: Emin Yay., 2016), 3.

¹² Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-A'lâm*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'în, 2002), 2/49.

¹³ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, haz: A Fikri Yavuz & İsmail Özen (İstanbul, Meral Yayınevi, ts.) 1/284

¹⁴ Kâtib Çelebi, *Mîzânü'l-Hak*, (Ankara: TBMM Kütüphanesi, MM469), 49a.

¹⁵ Emrullah Yüksel, "Birgivî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/191.

¹⁶ Birgivî Mehmet Efendi, *eş-Şarîkatü'l-Muhammediyye*, thk. Muhammed Rahmetullâh Hâfız Muhammed Nâzım en-Nedevî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1432/2011), 33-39.

¹⁷ Birgivî Mehmet Efendi, *eş-Şarîkatü'l-Muhammediyye*, thk. Muhammed Rahmetullâh Hâfız Muhammed Nâzım en-Nedevî, 48-58.

¹⁸ Birgivî Mehmet Efendi, *eş-Şarîkatü'l-Muhammediyye*, thk. Muhammed Rahmetullâh

zemmetme¹⁹ ve güzel ahlaka teşvik²⁰ gibi konular sayılabilir.²¹ Müellifin üzerinde durduğu bu konulardan onun İslâm'ın özüne ve ehl-i sünnet ve'l-cemâât mezhebine ne derece bağlı kalmaya çalıştığını ve toplumun ahlaklı olması konusuna gösterdiği özeni ön plana çıkmaktadır. Nitekim çalışmamıza konu olan el-'*Avâmil* isimli eserinde ortaya koyduğu örnekler de onun bu davranışların müşahhas göstergesi gibidir. Müellif eserde yer verdiği örneklerin bir kısmında inanca vurgu yaparken birçoğunda ahlaka vurgu yapmaktadır. Bu konu aşağıda daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Ayrıca eserde geçen örneklerin, o dönemde toplumun ahlaki yapısının ne durumda olduğunu göstermesi açısından da önemli bir veri niteliği taşıdığı söylenebilir.

Birgivî toplumda egemen olan, padişah veya devlet büyüklerine ithâfen eser yazılması hususunda son derece temkinli davranmış ve bu tarzda hiçbir eser kaleme almamıştır.²² Ayrıca memuriyeti esnasında gördüğü olumsuzlukları söylemekten de geri durmamıştır. Birgivî ile ilgili çalışma yapan Mehmet Özkan, onun ele aldığı konuların çoğunun çağının tartışılan meseleleri olduğunu ifade eder.²³ Müellif ömrünün sonuna doğru İstanbul'a gelip veziri azam Muhammed Paşa ile bir çok konuda görüşmeler yapmıştır.²⁴ Birgivî'nin 981 yılında Birgi'de taun hastalığından vefat ettiği kaynaklarda geçmektedir.²⁵ Ülkemizde Emrullah Yüksel, Ahmet Turan Aslan, Huriye Martı ve Mehmet Özkan, Birgivî ile ilgili çalışmalar yapmışlardır.

1.1. İmam Birgivî'nin Eserleri

Birgivî ömrünü ilme adamanın yanı sıra medreselerde pek çok öğrenciler yetiştirmiştir. Ancak müellifin çalışması bunlarla sınırlı kalmayıp önceki âlimleri gibi ahlak, inanç ve dil alanında da eserlerde kaleme almıştır. Müellifin kaleme aldığı önemli bazı eserlerini sıralamak gerekirse, *el-'Avâmil*, *İzhârü'l-esrâr*, *İm'ânü'l-enzâr*, *Kifâyetü'l-mübtedî*, *İmtihânü'l-ezkiyâ*, *Şerhu'l-Emsile*.²⁶

Burada sayılanlar müellifin Arap dili gramerine dair eserleridir. Birgivî'nin bunların dışında ahlak alanında *eş-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, fıkıh alanında *Vasiyetnâme* ve benzeri birçok eserleri bulunmaktadır.

Hâfız Muhammed Nâzım en-Nedevî, 77-102.

¹⁹ Birgivî Mehmet Efendi, *eş-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, thk. Muhammed Rahmetullâh Hâfız Muhammed Nâzım en-Nedevî, 156-161-260.

²⁰ Birgivî Mehmet Efendi, *eş-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, thk. Muhammed Rahmetullâh Hâfız Muhammed Nâzım en-Nedevî, 158.

²¹ Yüksel, "Birgivi", 6/191.

²² Mehmet Özkan, "Osmanlıca Metinlerde İslâm Hukuku Motifleri: "Fetavâ-yı Birgivî Örneği", *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Balıkesir University Faculty of Theology*, 1/1, (Haziran 2015), 83.

²³ Mehmet Özkan, "Balıkesirli Bir İslâm Âlimi: İmam Birgivî Uluslararası Sempozyumu", *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Balıkesir, (19-21 Ekim 2018), 303.

²⁴ Kâtib Çelebi, *Mîzânü'l-Hak*, 49a.

²⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/54; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, haz: A Fikri Yavuz & İsmail Özen, 1/285.

²⁶ Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, haz: A Fikri Yavuz & İsmail Özen, 1/285.

2. 'Avâmil Türü Eserler

'Avâmil Arapça kökenli âmil kelimesinin cemisidir. Âmil kelimesi sözlükte aktif, faal, etkin, erimli anlamlarına gelmektedir.²⁷ Birgivî *İzhârü'l-esrâr* isimli eserinde 'âmili "Bir vasıta ile kelimenin sonunun i'râba mahsus bir vecih üzerine olmasını gerektirir" şeklinde tanımlamaktadır.²⁸ Bu tanıma göre 'âmil, i'râbın ortaya çıkmasından önemli unsurlardandır.

İlk dönemden itibaren 'avâmil isimli eserler kaleme alındığına yukarıda değinmiştik. Konuya ilişkin ilk eser verenlerden birinin Halîl b. Ahmed olduğu bildirilmektedir.²⁹ Kâtib Çelebi, Kisâî'nin aynı isimle nazım halinde otuz dört beyitli bir eser hazırladığını ve kendisinin bu eseri gördüğünü bildirir. Ayrıca müellif bunların yanı sıra Ebû Alî el-Fârisî ve Alî b. Faddâl el-Mücâsî el-Kayravânî'nin de (ö. 479/1086) 'avâmil isimli eserler kaleme aldığını nakleder.³⁰ İlk dönemde kaleme alınan bu eserlere 'Avâmilü'l-mi'e, Mi'etü 'âmil, 'Avâmilü'l-i'râb, el-Muhtaşar (fi'n-naḥv) gibi isimler verilmiştir. Yüz âmil anlamını ifade eden el-'Avâmilü'l-mie, ilerleyen dönemlerde nahiv konularını âmil-ma'mûl ve i'râbı baz alarak oluşturulan muhtasar eserlere genel anlamda isim olmuştur.³¹ Bu türün en meşhuru Cürçânî'nin el-'Avâmilü'l-mie isimli eseriyle Birgivî'nin el-'Avâmil isimli eseridir. Söz konusu iki dilcinin eserleri günümüze intikal edip ilgililerin dikkatini çekerek toplumun beğenisini kazanmış dolayısıyla zamanımıza kadar canlı bir şekilde ulaşmıştır. İçerik olarak her iki eserde her ne kadar nahiv kurallarına dair konuları ele alsada ikisi arasında değişik açılardan bazı farklılıklar bulunmaktadır. Öncelikle bu iki eser arasında tefrik için Cürçânî'nin eserine el-'Avâmilü'l-atik, Birgivî'nin eserine el-'Avâmilü'l-cedîd denilmiştir.³² Ayrıca Cürçânî'nin eseri sadece 'âmiller üzerine kurgulanırken Birgivî'nin eseri 'âmil, ma'mûl ve i'râb üzerine kurgulanmıştır.³³ Yine Cürçânî'nin eserinde 'âmillerin sayısı 100 iken Birgivî'nin eserinde 'âmiller 60 olarak bildirilmektedir. Birgivî 100 rakamını; 60 âmil, 30 ma'mûl ve 10 i'râbla tamamlamaktadır. Ancak iki eser arasında ortak yönler de vardır. Örneğin 'âmil taksimi ve manevi 'âmiller. Her iki eserde de 'âmil ikiye ayrılmaktadır; *lafzî ve manevî*.

²⁷ Musliddin Mustafa, "amile" *Ahterî-i Kebîr* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1310), 2/74; Serdar Mutçalı, "amile" *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2012), 643.

²⁸ Birgivî Mehmed Efendi, *İzhârü'l-esrâr* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, ts.) 3.

²⁹ Durmuş, "el-'Avâmilü'l-mie", 106.

³⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1179.

³¹ İsmail Durmuş, "el-'Avâmilü'l-mie", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/106.

³² Durmuş, "el-'Avâmilü'l-mie", 4/107.

³³ Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdîrahmân b. Muhammed el-Cürçânî, *el-'Avâmilü'l-mi'e*, thk.Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhiyyî'd-Dâğıstânî, (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009), 39; Takıyyüddin Mehmed, Birgivî Mehmed Efendi, *el-'Avâmil*, (İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, ts.) 1.

Lafzî 'âmil de ikiye ayrılmaktadır: *Semâî ve kıyâsî*.³⁴ Yine *manevî âmillerde* iki olarak bildirilmektedir. Bunlar da *mübtedayı raf' eden ve fiil muzârii raf' eden 'âmildir*.³⁵ Buradan sonra iki eserin ayrıldıkları nokta; Cürçânî *semâîlerin* sayısını 91 olarak verirken Birgivî 49 olarak vermekte yine kıyâsileri Cürçânî 7, Birgivî 9 olarak bildirmektedir.³⁶ Aralarındaki farklılıklara rağmen her iki eserde Osmanlı döneminde popüler olmuş ve farklı İslam ülkelerinde Arapça eğitim veren medreselerde asırlarca okutulmuştur. Ayrıca her iki eser üzerine birçok şerh ve hâşiyeler yazılmıştır.³⁷

3. Birgivî'nin 'Avâmil İsimli Eserinin Metodu

Birgivî *el-'Avâmil* isimli eserine çoğu selef âlimlerinin yaptığı gibi besmele, Allah'a hamd ve peygamberimize (s.a.v.) salavat ile başlamıştır. Daha sonra i'râbı bilmek isteyen kişinin 100 şeyi bilmesi gerektiğini ve bu 100 şeyin de 60 'âmil, 30 ma'mûl ve 10 amel ve i'râb olduğunu bildirip bunları vecîz ifadelerle üç bâbta açıklayacağını ifade etmiştir.³⁸

Birgivî 'âmili önce lafzî ve manevî şeklinde ikiye ayırır. Sonra lafzîyi de semâî ve kıyâsî olarak ikiye ayırır. Ona göre semâî' 49 olup 5 nevidir.³⁹ Beş nevi şu şekildedir:

1. Harfi cerler, bunlar hurûf-u cer veya hurûf-u izâfet olarak anılıp bir ismi cer ederler. Toplamda 20 tanedir.

2. İsmi nasb haberini raf' edenler 8 tanedir.

3. İsmi raf' haberini nasb edenler 2 tanedir.

4. Fiil muzâriyi nasb edenler 4 tanedir.

5. Fiil muzâriyi cezm edenler 15 tanedir. Bunlardan ilk dördü bir fiil muzâriyi cezm ederken 11 tanesi şart ve ceza diye isim verilen iki fiil muzâriyi cezm ederler.⁴⁰

Birgivî 'âmili kıyâsinin 9 tane olduğunu ifade eder. Müellif kıyasî 'âmillerin her bireri hakkında semâî'ye oranla daha detaylı bilgi verir. Örneğin 'âmili kıyâsî'nin birincisi mutlak fiili anlatırken; her fiilin raf' ve nasb ettiğini bildirip eğer fiil merfû'u ile tamam oluyorsa buna tam fiil denileceğini, merfû'u ile tamam olmayıp mansûb habere muhtaç oluyorsa buna nâkıs fiil denileceğini bildirir. Yine kıyâsî 'âmilin dokuzuncu mana fiili anlatırken öncelikle bunun tanımını "*Kendisinden fiil manası*

³⁴ Cürçânî, *el-'Avâmilü'l-mi'e*, thk. Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhiyyi'd-Dâğıstânî, 40; Birgivî, *el-Avâmil*, 2.

³⁵ Cürçânî, *el-'Avâmilü'l-mi'e*, thk. Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhiyyi'd-Dâğıstânî, 130; Birgivî, *el-Avâmil*, 8.

³⁶ Cürçânî, *el-'Avâmilü'l-mi'e*, thk. Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhiyyi'd-Dâğıstânî, 40; Birgivî, *el-Avâmil*, 6.

³⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1179-1180.

³⁸ Birgivî, *el-Avâmil*, 1.

³⁹ Birgivî, *el-Avâmil*, 2.

⁴⁰ Birgivî, *el-Avâmil*, 2-8.

anlaşılan her lafızdır” şeklinde verip sonrasında mana fiile ilişkin farklı örneklerle verir.⁴¹

Birgivî'nin 'âmili manevî hakkında verdiği bilgi sadece onların iki tane olduğudur.⁴²

Birgivî ma'mûlü anlatırken öncelik bunu ma'mûl-ü bi'l-asâle ve ma'mûl-ü bi't-tebei'yye şeklinde ikiye ayırır. Arkasından mamûlü bi'l-asâlenin; merfû', mensûb, mecrûr ve meczûm olarak dörde ayrıldığını ifade eder. Merfû' 9, mensûb 13, mecrûr 2, meczûm 1 tanedir. Mamûlü bi't-tebei'yye ise 5 tanedir. Müellif burada mamûlü bi't-tebei'yyeden olan atıf konusunu sadece bir örnekle geçmez. Atıf harflerinin 10 tane olduğunu bildirip her biri için ayrı örnekler verir.⁴³

Birgivî i'râb konusunu 'amil ve ma'mûle göre daha tafsilatlı açıklar. Öncelikle i'râbın hareke, harf ve hazif olduğunu; harekenin 3 tane, harfin 4 tane, hazfin ise sadece fiilde bulunup 3 tane olduğunu ve toplamda bunların 10 olduğunu dile getirir. Müellif bu bilgilerden sonra konu hakkında şu şekilde detaylı açıklama yapar: “Mu'râbın neveleri, şu 10 i'râbdan kendisine verilene kıyasla 9'dur. Çünkü bunların i'râbı ya sırf hareke veya sırf hazifdir. Bu ikisi sadece isimlerde bulunur. Ya hareke ile beraber hazif veya harfler ile beraber haziftir. Bunlarda sadece fiillerde bulunur”.

Birgivî mu'râbın 9 nevisini 4 bölüme ayırarak anlatır.

1. Sadece hareke ile olandır. Bunlar 1 tam 2 nâkıs i'râbtır.
2. Sadece harf ile olandır. Bunlar 1 tam 2 nâkıs i'râbtır.
3. Hareke ile beraber hazif. Bunlar 2 tam i'râbtır.
4. Harf ile beraber hazif. Bu 1 nâkıs i'râbdır.⁴⁴

Müellifin burada tam ve nâkıs i'râb ile anlatmak istediği; üç durum (raf', nasb ve cer veya cezim) karşısında farklı üç ayrı i'râb bulunmasıdır. Nâkıs i'râb anlatmak istediği ise üç durum karşısında sadece iki ayrı i'râb bulunmasıdır.

Birgivî eserinin sonunda i'râb lafızda açığa çıkarsa buna lafzî, lafızda açığa çıkmayıp lafzın sonuna gizlenirse buna takdîrî, lafızda açığa çıkmayıp lafzın sonuna da gizlenmezse buna da mahallî denileceğini bildirerek eserini bitirir.⁴⁵

Birgivî eserinde tüm kurallar için ayrı ayrı örnekler vermiştir. Ancak örneklerin uygulamasına dair her hangi bir açıklama yapmamıştır. Cürcânî'nin eserinde ise her âmilin ifade ettiği anlam ayrı ayrı zikredilmiş ve bunlara örnekler verilmiştir. Ayrıca örnekte ifade edilen manayı açıklayıcı bilgilerde bulunmaktadır. Osmanlı döneminde

⁴¹ Birgivî, *el-Avâmil*, 6.

⁴² Birgivî, *el-Avâmil*, 8.

⁴³ Birgivî, *el-Avâmil*, 8-11.

⁴⁴ Birgivî, *el-Avâmil*, 12.

⁴⁵ Birgivî, *el-Avâmil*, 14.

Birgivî'nin iki eserinin (*el-'Avâmil* ve *İzhâr*) tazminattan sonra medreselerin müfredatına girdiği bildirilmektedir.⁴⁶

4. el-'Avâmil'de Örnekler Aracılığı ile Ahlak Vurgusu

Birgivî'nin *el-'Avâmil* isimli eseri muhtasar nahiv kitabı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle eserde bulunan nahve dair bilgiler kısa kısa yer almakla beraber müellif her bir kural için ayrı bir örnek vermiştir. Eserde yer alan örneklerin müellif tarafından özenle seçildiği düşünülmektedir. Zira her örnek özlü söz şeklinde inanç ve ahlak ile ilgili anlamlar içermektedir. Çalışmanın bu bölümünde eserde yer alan örnekler inanç ve ahlak bağlamında alt gruplara ayrılarak incelenecektir.

4.1. Allah (c.c.), Allah'ın (c.c.) Sıfatları, Peygamber, Kitap Ve Ahiret İnançına Dair Örnekler

1. (ب), harfi cer, örnek, Allâh'a (c.c.) iman ettim, Allah'a yemin ederim ki öldükten sonra dirileceğim.
2. (ك), harfi cer, örnek, Allâh'ın (c.c.) benzeri yoktur.⁴⁷
3. (لولا), harfi cer, örnek, Ey Allâh'ın (c.c.) rahmeti sen olmasaydın, insanlar helak olurdu.
4. (أِن), ismini nasb haberini raf' edenlerden, örnek, Kesinlikle Allah (c.c.) her şeyi bilendir.
5. (أَنَّ), ismini nasb haberini raf' edenlerden, örnek, Allah'ın (c.c.) gücünün her şeye yettiğine inanıyorum.
6. (لَمْ), fiil muzariyi cezm eden edatlardan, örnek, Allah (c.c.) doğurmadı ve doğurulmadı.⁴⁸
7. Mutlak fiil, âmili kıyâsîden, ikinci ve üçüncü örnek; Kur'ân indirilmiştir. Allah (c.c.) bildi.
8. Nâkıs fiil âmili kıyâsîden, birinci örnek, Allah (c.c.) bilen ve hükmedendir.
9. Mübteda ve haberi raf' eden, manevî âmil, örnek, Muhammed (s.a.v.) Allah'ın (c.c.) rasûlüdür.
10. Mübteda ve haber, ma'mûlû merfudan, Muhammed (s.a.v.) enbiyanın sonucusudur, Allah'ın (c.c.) salat ve selâmı onların üzerine olsun.
11. (كُن) bâbının ve kardeşlerinin ismi, ma'mûlû merfudan, örnek, Allah (c.c.) bilen ve hükmedendir.
12. Atf-ı beyân, ma'mûlû bi't-teber'yyeden, örnek, Nebimiz Muhammed'e (s.a.v.) inandık. Allah'ın (c.c.) salât ve selâmı onun üzerine olsun.
13. Müfred munsarifin ve cemi mükesser munsarifin i'râbı, mu'rabın nevilерinden, örnek; Bize rasûl (s.a.v.) geldi, Allah'ın selâmı üzerine olsun. Rasûlü tasdik ettik, Allah'ın (c.c.) selâmı üzerine olsun. Rasûle iman ettik. Allah'ın (c.c.)

⁴⁶ Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, (2002), 284.

⁴⁷ Şûrâ, 42/11

⁴⁸ İhlâs, 112/3.

selâmı üzerine olsun. Semadan Kitaplar indi. Kitapları tasdik ettik. Kitaplara iman ettik.

14. Gayri munsarîf'in i'râbı, mu'râbın nevilerinden, örnek; Ahmed (s.a.v.) bize geldi. Ahmed'i (s.a.v.) tasdik ettik. Ahmed'e (s.a.v.) iman ettik. Allah'ın (c.c.) selâmı üzerine olsun

15. Esmâi sittenin i'râbı, mu'râbın nevilerinden, örnek; Ebu'l-Kâsım (Muahmmmed aleyhi's-selâm) bize geldi. Ebu'l-Kâsım'ı (Muahmmmed aleyhi's-selâm) tasdik ettik. Ebu'l-Kâsım'a (Muahmmmed aleyhi's-selâm) iman ettik.

16. Cemi müzekker sâlimin i'râbı, mu'râbın nevilerinden, örnek; Bize resuller (aleyhimü's-selâm) geldi. Biz resulleri (aleyhimü's-selâm) tasdik ettik. Biz resullere (aleyhimü's-selâm) iman ettik.

17. (إِنَّ)'nin haberi, ma'mûlü merfudan, örnek, Öldükten sonra diriliş haktır.

18. (إِنَّ)'nin ismi, ma'mûlü mansûbdan, örnek, Sual (sorguya çekilmek) haktır.

4.2. İbadetlere Özendirme İle İlgili Örnekler

1. (حَتَّى), harfi cerlerden, örnek, Ölüncüye kadar Allah'a (c.c.) ibadet ederim.

2. Kasem (ت) 'si, harfi cerlerden, örnek, Allah'a (c.c.) yemin olsun ki, farzları ifa edeceğim.

3. (مُنْذُ), harfi cerlerden, örnek, Akıl bâliğ olduğum günden itibaren namaz vacip olur.

4. (لِ) emir lâmi, fiil muzâriyi cezm edenlerden, örnek, O, sâlih amel işlesin.

5. (مَنْ) fiil muzariyi cezm eden edatlardan, örnek, Kim sâlih amel işlerse kurtulur.

6. Sıfatı müşebbehe, âmili kıyâsîden, örnek, İbadetin sevabı güzel, masiyetin günahı çirkindir.

7. İsmi muzâf, âmili kıyâsîden, örnek, Allah'a (c.c.) ibadet etmek en hayırlıdır.

8. Temyîz, âmili kıyâsîden, örnek, Âlim ibadet yönünden güzel oldu.

9. Mefûlü bih, ma'mûlü mansûbdan, örnek, Allah'a (c.c.) ibadet ederim.

10. Mefûlü meah, ma'mûlü mansûbdan, örnek, Mal fânidir, sen amelinle kalırsın.

11. Hâl, ma'mûlü mansûbdan, örnek, Allah'a (c.c.) korku ve ümitle ibadet ederim.

12. Sıfat, ma'mûlü bi't-teber'yyeden, örnek, Azîm olan Allah'a (c.c.) ibadet ederim.

13. (إِمَّا) atıf edatı, ma'mûlü bi't-teber'yyeden, örnek, ya vâcib ya da müstehab ile amel et.

14. Bedel, 1. örnek, ma'mûlü bi't-teber'yyeden, örnek, Rabbine, âlemlerin ilâhına ibadet et.

15. Bedel, 3. örnek, ma'mûlü bi't-teber'yyeden, örnek, Allah'ı (c.c.), O'nun hakkını koru.

4.3. Haramlardan Sakınma

1. (عَنْ), harfi cerlerden, örnek, Haram işlemekten men olundum.

2. (رُبَّ), harfi cerlerden, Nice Kur'ân okuyanlar vardır ki Kur'ân ona lanet eder.
3. (و) kasem, harfi cerlerden, Allah'a (c.c.) yemin ederim ki, büyük günahları işlemeyeceğim.
4. (كَيْمٍ), harfi cerlerden, Niçin âsi oldun.
5. (كَانَ), ismini nasb haberini raf' edenlerden, Haram sanki ateştir.
6. (لَا) müstesnâ munkatî' için olan, ismini nasb haberini raf' edenlerden, Masiyet cennetten uzaklaştırıcıdır, ancak itaat ona yaklaştırıcıdır.
7. (لَا) cinsi nefi için olan, ismini nasb haberini raf' edenlerden, Kötülük yapan hiçbir kimse kurtuluşa ulaşamaz.
8. (لَا) nehy/yasaklama için olan, Fiil muzâriyi cezm eden edatlardan, Günaha girme.
9. (أَنْي), fiil muzâriyi cezm eden edatlardan, Nerede günah işlesen de Allah (c.c.) seni bilir.
10. Nâkıs fiil, 3. örnek, âmili kıyâsîden, İsyân eden azabı hak etti.
11. Nâkıs fiil, 4. Örnek, âmili kıyâsîden, Günah işleyen daima Allah'tan (c.c.) uzaktır.
12. Mana fiil, 1. örnek, âmili kıyâsîden, Günah işleyen Allah'tan (c.c.) uzak oldu.
13. Mana fiil, 2. örnek, âmili kıyâsîden, Günah işlemeyi terket!
14. İzâfetle mecrûr, ma'mûlû mecrûrdan, Kulun günahı kalbini karartır.
15. (أَمْ) atif edatı, ma'mûlû bi't-teber'yyeden, Allah'ın (c.c.) rızasını mı yoksa gazabını mı istersin?
16. (لَا) atif edatı, ma'mûlû bi't-teber'yyeden, örnek, Sâlih amel işle, kötü amel değil.
17. (بَلْ) atif edatı, ma'mûlû bi't-teber'yyeden, örnek, Helalı, hatta temiz olanı iste!
18. Tekîd, 2. örnek, ma'mûlû bi't-teber'yyeden, örnek, Günahların tamamını terket!
19. Bedel, 2. örnek, ma'mûlû bi't-teber'yyeden, örnek, İnsanlara, Allah'a (c.c.) âsi olanlarına buğz et!

4.4. Ahlak İle İlgili Örnekler.

Tövbe

Tövbe etmek kişinin yaptığı hatadan dolayı pişman olup bir nevi Allah'tan özür dilemesidir. Bu nedenle tövbe ile ilgili örnekler, ahlak örnekleri bağlamında değerlendirilmiştir.

1. (بِئْسَ), harfi cerlerden, örnek, Tüm günahlardan tövbe ettim.
2. (إِلَيَّ), harfi cerlerden, örnek, Allah'a (c.c.) tövbe ettim.
3. (عَلَيَّ), harfi cerlerden, örnek, Her günah işleyene tövbe gerekir.
4. (مُنْذُ), harfi cerlerden, örnek, Akıl bâliğ olduğum andan itibaren işlediğim tüm günahlardan tövbe ettim.
5. (لَعَلَّ), Ukayl kabilesinin lugatına göre harfi cerlerden, örnek, Umulur ki Allah (c.c.) benim günahlarımı mağfiret eder.

6. (لَعَلَّ) ismini nasb haberini raf' edenlerden, örnek, Umulur ki Allah benim günahlarımı bağışlar.
7. (لَنْ) fiil muzarii cezm edenlerden, örnek, Tövbe edersen günahların mağfiret edilir.
8. (إِنَّمَا) fiil muzarii cezm edenlerden, örnek, Her ne zaman tövbe edersen tövben kabul olunur.
9. İsmi meful, 'âmili kıyâsîden, örnek, Tövbe eden herkesin tövbesi kabul edilir.
10. Fiil muzariyi raf' eden, manevî 'âmilden, örnek, Allah tövbe edene merhamet eder.
11. Fâil, ma'mûlü merfudan, örnek, Allah tövbe edene merhamet etti.
12. Nâibi fâil, ma'mûlü merfudan, örnek, Tövbe eden kimse merhamet olundu.
13. Mefûlü mutlak, ma'mûlü mansâbdan, örnek, nasuh tövbe (bir daha işlememeye azmederek) tövbe ettim.
14. Nasb eden edatlardan biri dâhil olan fiil muzari, ma'mûlü mansûbdan, örnek, Günahlarımın mağfiret edilmesini severim.
15. Ahiri harfi illet olduğu halde zamir bitişmeyen muzari, mu'rabin nevilерinden, örnek; Bizi affetmesi ve ateşe atmaması için Allah'a dua ederiz.

Tevazu/Alçak gönüllülük

1. (لِ), harfi cerlerden, örnek, Allah'ın küçücük kuluyum.
İnsanın kendisini Allah karşısında küçük görmesi veya diğer kulların içerisinde kendisini onlardan aşağı görmesi tevâzu/alçak gönüllülüğü ifade eder. Dolayısıyla Müellif burada ismi tasgir sigasını kullanarak (عَبِيدٌ / küçücük kul) tevazua işaret etmiştir.
2. (أَيُّ), fiil muzâriyi cezm eden edatlardan, örnek Hangi âlim tekebbür eder/kibirleşir/büyüklik taslarsa Allah ona gazap eder.
3. (لَيْسَ)ye müşâbih olan (مَا) ve (لَا)'nın ismi, ma'mûlü merfudan, örnek, Kibirli davranmak âlime uygun değildir, haset etmek de helal değildir.
Müellif bu iki örnekte âlimleri hedef almakta, onlar toplum içerisinde ideal şahsiyet olduklarından kendilerini daha mütevazı olmaya çağırmaktadır.
4. Nasb ve cezm edatlarından biri bulunmayan fiil muzâri, ma'mûlü mansubdan, örnek, Allah mütavaziliği/alçak gönüllülüğü sever
5. İ'râbı takdîrî, i'râbın kısımlarından, örnek, Ben âsi biriyim. Bu örnekte kişi kendi günahını kabul etmekle diğerlerinin yanında kendisini küçültmektedir. Bu nedenle tevazuyla ilgili örneklerde değerlendirilmiştir.

Söz dinleme/İtâat

1. (فِي), harif cerlerden, örnek, İtaat eden kimse cennettedir.
2. (لَنْ), fiil muzariyi nasb eden edatlardan, örnek, Allah'a itaatlı davranışımı severim.
3. (إِنِّ), fiil muzariyi nasb eden edatlardan, örnek, "Ben Allah'a itaat ederim" diyen kişiye cevap olarak "o zaman cennete girersin" demek.

4. (وَ), atıf edatı, ma'mûlü bi't-tebe'yyeden, örnek, Allah ve resulüne itaat ederim

Allah'ın emirlerine itaat etmek ahlaki erdemlerdendir. Müellif burada itaat edenlerin cennette olacağını bildirerek, mükâfat yoluyla güzelliğe teşvik etmektedir.

Eylem ve söylem birliği

1. (خَلَا), harfi cerlerden, örnek, İlmi ile amel edenlerin dışındaki âlimler helak oldu.

2. (إِذْمًا) eylem söylem birliği, örnek, İlminle amel ettiğin an insanların en hayırlısı olursun.

İhlâs/İşinde samimi olmak, işlerini Allah rızası için yapmak

1. (عَدَى), harfi cerlerden, örnek, İhlâslı olanların dışındaki amel edenler helak oldu.

2. Cinsi nefi için olan (لَا)'nın haberi, ma'mûlü merfudan, örnek, Mürâî kişinin hiç bir ameli makbul değildir.

3. Mefulü lef, ma'mûlü mansubdan, örnek, Allah'ın rızasını kazanmak için ibadet et.

4. Harfi cer le mecrur, ma'mûlü mecrurdan, örnek, İhlâsla amel et.

5. Cezm edenlerden biri dâhil olan muzari, ma'mûlü meczûmdan, örnek, ihlâslı olursan amelin kabul edilir.

6. Atıf edatı lakin (لَكِنَّ), ma'mûlü bi't-tebe'yyeden, örnek, Riyâ helal değildir. Fakat samimiyet (helaldir)

7. Tekid, birinci misal, ma'mûlü bi't-tebe'yyeden, örnek, İhlâsı iste ihlâsı.

4.5. İlme Teşvik

1. (حَاشَا) harfi cerlerden, örnek, İnsanlar helak oldu, âlimler hariç.

2. (لَكِنَّ) ismini nasb haberini raf' edenlerden, örnek, Cahil kurtulmadı. Ancak âlim kurtuldu.

3. (كَيْ) fiil muzariyi nasb edene edatlardan, örnek, İlim tahsil etmek için ömrümün uzun olmasını isterim.

4. (ثُمَّ) atıf edatı, ma'mûlü bi't-tebe'yyeden, örnek, Önce ilim gerekir sonra amel.

4.6. Bireysel Davranışlarla İlgili Örnekler

1. (مَهْمَا) fiil muzariyi cezm eden edatlardan, örnek, Yaptığın her şeyden sorguya çekileceksin.

2. (مَا) fiil muzariyi cezm eden edatlardan, örnek, Hayır olarak ne işlersen Allah katında onu bulursun.

3. (مَنْ) fiil muzariyi cezm eden edatlardan, örnek, Kim salih amel işlerse kurtuluşa erer.

4. (مَنْ) fiil muzariyi cezm eden edatlardan, örnek, Hased ettiğinde helak olursun.

5. (حَيْثُمَا) fiil muzariyi cezm eden edatlardan, örnek, Nerede işlersen işle, işlediklerin yazılır.
6. İsmi fail, âmili kıyâsîden, örnek, Her hased edenin hasedi amalini yakar.
7. Masdar, âmili kıyâsîden, Allah kendi rızası için fakir birine kulunun para vermesini sever.
8. Mana fiil, 3. örnek, âmili kıyâsîden, örnek, Dünyada rahat yoktur.
9. Mana fiil, 4. örnek, âmili kıyâsîden, örnek, Âlimin muhammedi ahlaklı olması uygun olur.
10. Cinsi nefi için (لَا)'nın ismi, ma'mûlü mansûbdan, örnek, Gıybet edenin hiçbir ibadeti kabul değildir.
11. (لَيْسَ)'ye müşâbih (مَا) ve (لَا)'nın ismi, ma'mûlü mansubdan, örnek, Gıybet etmek helal değildir. Nemime (koğuculuk) caiz değildir.

4.7. Ehli Sünnet İnanıcı ile ilgili olanlar

1. (لَيْسَ)'ye müşâbih olan (مَا) ve (لَا), ismini raf' haberini nasb edenlerden, örnek, Allah bir mekâna yerleşmiş değildir. Allah'a hiçbir şey benzemez.
2. Mutlak fiil, âmili kıyâsîden, örnek, Allah cisim değildir.
3. (كَانَ)'nin haberi, ma'mûlü mansûbdan, örnek, Melekler Allah'ın kullarıdır.
4. Cemi müennesin i'râbı, mu'râbın nevilerinden, örnek; Bize mucizeler geldi. Mucizeleri tasdik ettik. Mucizelere inandık.
5. Tesniye (إِثْنَان) ve zamire muzaaf olan (كِلَا)'nın i'râbı, murabın nevilerinden, örnek; Bize her ikisi de geldi, kitâp ve sünnet. Her ikisine de tabi olduk. Her ikisiyle de amel ettik.
6. Ahiri sahîh harf olup, zamir bitişmeyen muzari, murabın nevilerinden, örnek, Şefaaf olunmayı, ondan mahrum bırakılmamayı severiz.
7. Zamir bitişen muzarinin i'râbı, murabın nevilerinden, örnek, evliya ve âlimler kıyamet gününde şefaaf ederler. Onların bize şefaaf etmelerini, bizden yüz çevirmemelerini ümit ederiz.

4.8. Küfürden Sakınma

1. (لَنْ) fiil muzariyi nasb eden edatlardan, örnek, Allah kâfirleri asla bağışlamayacaktır.
2. Müstesna, ma'mûlü mansubdan, örnek, İnsanlar cennete girer, kâfirler müstesna.

4.9. Dünyanın Geçiciliği

1. (حَتَّى) atıf edatı, ma'mûlü bitteber'yyeden, örnek, İnsanlar öldü, hatta peygamberler (s.a.v.) bile...

4.10. Tevekkül

1. İrabı mahallî, örnek, Hayır sadece kendinden gelecek olan Zât'a (Allah'a) tevekkül ettik.

4.11. Fıkha Dair Örnekler

1. Mefulü fih, ma'mûlü mansubdan, örnek, Ramazanda oruç tut.
2. (ف) atıf edatı, ma'mûlü bi't-tebe'yyeden, örnek, İftitâh tekbiri de, kıyâm da vaciptir.
3. (ج) atıf edatı, ma'mûlü bi't-tebe'yyeden, örnek, Duhâ (kuşluk) namazını dört veya sekiz rekat kıl.

Kâtib Çelebi, Birgivî'nin *el-'Avâmil* isimli eserini *faydalı ve muteber kitaptır* ifadeleri ile tanıtmaktadır.⁴⁹ Nitekim Birgivî'nin *el-'Avâmil* isimli eseri incelendiğinde bu ifadelerin ne kadar doğru olduğu fark edilmektedir. Zira eserde zikredilen örnekler incelendiğinde, ne derece özenle seçildiği görülmektedir. Bu eser örneklerle anlatım yönünden Birgivî'nin din, ahlak ve tasavvuf konularını kaleme aldığı, *et-Ṭarîkatü'l-Muḥammediyye* isimli eserinin sanki özetlenmiş şekli gibidir. Zira müellifin *et-Ṭarîkatü'l-Muḥammediyye'de* ele aldığı konular ana başlıklarıyla Kitap ve sünnete bağlılık, bidatler, İncancı düzeltmek ve ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebine uymak, ilimlerin öğrenilmesinde farz, vacip, mendûp ve haram olanlar, takvâ (bu konu içerisinde küçük ve büyük günah, küfür, riyâset (baş olmak) sevgisi, övülme isteği, riyâ ve kısımları, hevâsına tabi olmak, tamahkârlık, kibir ve nedenleri, ucub, hased, erdemli ve erdemsiz davranışları anlatır), günah fiillerin götürdüğü sonuçlar, mal ve dünya sevgisi gibi konulardır.⁵⁰ *el-'Avâmil* isimli eserdeki örnekler dikkatle incelendiğinde *et-Ṭarîkatü'l-Muḥammediyye'de* sözü geçen konuların bazılarının tavsiye bazılarının da uyarılar şeklinde zikredildiği görülecektir. Dolayısıyla müellifin inanç ve ahlaka dair eseri olan *et-Ṭarîkatü'l-Muḥammediyye'de* dolaysız yapılan inanç ve ahlak vurgusu *el-'Avâmil* isimli eserinde örnekler yoluyla dolaylı olarak yapılmıştır. Yine *el-'Avâmil'de* yer alan kurallar incelendiğinde müellifin *el-İzhâr* isimli eserinin muhtasarı olduğu görülecektir. Hatta *el-'Avâmil* ve *İzhâr*'ın mukaddimleri anlam olarak birbirinin aynısı gibidir. Zira her ikisi de besmele, hamdele ve salvele ile başlamakta ve yine *el-'Avâmil*'in giriş bölümünde “*İrabı öğrenmek isteyen her öğrencinin 100 şeyi bilmesi gerekir bunlar 60 âmil, 30 ma'mûl , 10 i'râbdır*” derken *İzhâr*'ın girişinde “*Her i'râb vericinin kendisine aşırı ihtiyaç duyduğu bir risaledir. Bu da 3 şeydir: âmil ma'mûl ve i'râb.*” Müellif *İzhâr* isimli eserinin ilerleyen bölümlerinde aynen *el-'Avâmil'de* geçtiği gibi 'âmil, ma'mûl ve i'râbı taksim eder. Özetle *el-'Avâmil* kitabı gramer olarak *İzhârü'l-esrâr*'ın, örneklerle anlatım olarak ta *et-Tarikat-ı Muhammediyye'nin* hulasası mahiyetindedir.

SONUÇ

el-'Avâmil müellifi Birgivî Mehmet Efendi Hicri X. yüzyılın önemli dilcilerinden olup Osmanlı döneminin önde gelen âlimlerindendir. Arap dili grameri alanında *İzhârü'l-esrâr*, ahlak-tasavvuf sahasında *et-Ṭarîkatü'l-Muḥammediyye* ve *Cilâ'ül-kulûb*, fıkıh alanında *Vasiyetnâme* ve *es-Seyfü's-şârim fî 'ademi cevâzi vakfi'l-menkûl*

⁴⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1111.

⁵⁰ Birgivî Mehmet Efendi, *et-Ṭarîkatü'l-Muḥammediyye*, thk. Muhammed Rahmetullâh Hâfız Muhammed Nâzım en-Nedevî, 33-563.

ve'd-derâhim, akâid alanında *Ahvâlü etfâli'l-müslimîn*, tefsir-kırâat alanında *Tefsîru sûreti'l-Bakara* ve *ed-Dürrü'l-yetîm*, hadis alanlarında *Risâle fî uşûli'l-hadîs* ve *el-Erba'ûn* Birgivî'nin diğer eserleri arasında yer almaktadır.

Birgivî Arap dli grameri alanında yazdığı *el-'Avâmil*'i 60 âmil, 30 ma'mûl 10 i'râb olarak tasnif etmiştir. Eserde yer alan her kural için özel bir misal vermiştir. Misaller incelendiğinde bunların; Allah, peygamber, kitap ve ahiret inancı, ibadetlere özendirme, haramlardan sakınma, tövbe, tevazu/alçak gönüllülük, ihlas, ilme teşvik, ehl-i sünnet ve'l-cemâat inancı, küfürden sakınma, dünyanın geçiciliği, tevekkül gibi imanî ve ahlakî konuları içermektedir.

Birgivî'nin *el-'Avâmil* isimli eserindeki örneklerin, *et-Ṭarîkatü'l-Muhammediyye* isimli eserindeki konuların özeti mahiyetinde olduğu görülmektedir.

Ahlak; insanî gelişim, sosyal etkileşim ve eğitim hayatının temelinde yer alan bir değerdir. Gramere yönelik bir eserin içine; itikat, ibadet, ahlak ve davranışlara yönelik örneklerin yerleştirilmesi Birgivî'nin *el-'Avâmil* eserinin ayırt edici özelliklerindedir. Öğrencinin gramer öğrenirken; itikat, ibadet ve ahlakî değerlerin örneklerin içine yerleştirilmesi, ahlakın hayatın içinde yaşanması gerektiğine dair önemli bir vurgudur.

Birgivî'nin *el-'Avâmil* isimli eseri kurallar açısından *İzhârü'l-esrâr* isimli eserinin özeti mahiyetindedir.

Birgivî eserine âmili taksim ederek başlamıştır. Sonrasında ise her ana konu başında taksimata önem vermiştir. Örneğin ma'mûlü önce iki kısma ayırmış sonra bunları tekrardan kendi içinde taksimata tabi tutmuştur. Bu yöntem öğrencinin konuyu anlamasını kolaylaştırmaktadır.

el-'Avâmil dil açısından başarılı olduğu kadar, ahlaki değerler, itikat ve ibadet açısından da önemli bir çalışmadır. Gramer sadece dil öğretimi değil, aynı zamanda ahlak ve değer öğretimidir. Bu sebeple günümüzde yazılan eserlerde veya yapılan derslerde de örneklerin bu neviden olması, öğrencileri hem zihnen hem de ruhen geliştirebilir.

KAYNAKÇA

Birgivî Mehmed Efendi, Takıyyüddin Mehmed. *el-'Avâmil*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, ts.

Birgivî Mehmed Efendi, Takıyyüddin Mehmed, *İzhârü'l-esrâr*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, ts.

Birgivî Mehmet Efendi, Takıyyüddin Mehmed, *Hâşiyetü'l-hidâye*, haz. Mehmet Özkan Bursa: Emin Yay.,2016.

Birgivî Mehmet Efendi, Takıyyüddin Mehmed. *et-Ṭarîkatü'l-Muhammediyye*. thk. Muhammed Rahmetullâh Hâfız Muhammed Nâzım en-Nedevî. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1432/2011.

- Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*. Haz: A Fikri Yavuz & İsmail Özen İstanbul, Meral Yayınevi, ts.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *el-'Avâmilü'l-mi'e*, thk. Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhiyyi'd-Dâğıstânî. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009.
- Demirayak, Kenan. *Arap-İslâm Edebiyatı Literatür Bilgisi*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016.
- Durmuş, İsmail. "el-AVÂMİLÜ'L-MİE", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/106-107. İstanbul: TDV Yay., 1991.
- Fer, Seval (Ed.). *Öğrenme ve Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2011.
- Hazer, Dursun. "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002), 274-293. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititilahiyat/issue/7703/100922>.
- İbn Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, ts.
- Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-Hak*, Ankara: TBMM Kütüphanesi, MM469.
- Musliddin Mustafa. *Ahterî-i Kebîr*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1310.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2012.
- Öncü, Ali. "Sosyal Yapılandırıcılıkla Ekberî Geleneğin Epistemolojik Bağlamda Karşılaştırılması". *dergİabant AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/10 (Güz 2017), 1-15. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/389491>.
- Özkan, Mehmet. "Balıkesirli Bir İslâm Âlimi: İmam Birgivî Uluslararası Sempozyumu", *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Balıkesir, (19-21 Ekim 2018), 301-318. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baid/issue/52813/697509>.
- Özkan, Mehmet. "Osmanlıca Metinlerde İslâm Hukuku Motifleri: "Fetavâ-yı Birgivî Örneği". *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Balıkesir University Faculty of Theology* 1/1, (Haziran 2015), 79-107. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baid/issue/53793/722420>.
- Schunk, Dale H. *Eğitimsel Bir Bakışla Öğrenme Teorileri*. çev. Mahmut Yasin Demir vd. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 3. Basım. 2014.
- Yüksel, Emrullah. "Birgivî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/191-194 İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâÿîn, 2002.